

# Pallas expedíciójának manysi anyaga

Maticsák Sándor

Debreceni Egyetem

The great expedition of 1768–1774, the so-called Orenburg Expedition, gathered a wealth of information about Russia’s eastern landscapes, including ethnographic and linguistic material. In my previous studies I have dealt with the Mordvin, Mari and Udmurt vocabulary of the expeditions, in this paper I present the Mansi material of the expedition led by Peter Simon Pallas. In the description of travel (*Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs in den Jahren I–III.*), Pallas mentions the Mansi in two places. The first part of the second volume describes the Mansis. In the first part of the third volume, Pallas publishes a 53-word table with data on the Khanti, Mansi and Mordvin. The largest part of the vocabulary is made up of numerals, but there are also names for parts of the body, animals, natural formations, god, devil, human and man. Pallas classifies the Mansi data in the header of the glossary as Sosva, but gives no information about the data providers. Based on the linguistic data, it seems likely that he had a communicator(s) who spoke not only Sosva but also a Middle-Lozva dialect. The transcription of the Mansi words in the glossary is relatively good.

**Kulcsszavak:** Orenburgi expedíció, P. S. Pallas, szójegyzék, manysi, szoszvai dialektus

**Keywords:** Orenburg Expedition, P. S. Pallas, glossary, Mansi, Sosva dialect

1. Az orosz birodalom a 16–17. században délre és keletre is jelentősen kiterjesztette a határait. Az 1682-ben trónra került Nagy Péter cár fontosnak tartotta

a nagyra nőtt ország növény- és állatvilágának, földrajzi sajátosságainak feltérképezését, népeinek leírását. Ő még csak a német D. G. Messerschmidtet indította útra, de utódai, Anna és Erzsébet cárnők – a Péter által alapított Akadémia égisze alatt – már jól szervezett expedíciót küldtek Szibériába két német történész, G. F. Müller és J. E. Fischer vezetésével, akik 1733 és 1747 között a birodalom keleti végeiről gyűjtöttek rengeteg információt.

A következő nagy vállalkozásra 1768 és 1774 között került sor, ez a felfedezőút hivatalosan a Nagy akadémiai expedíció nevet kapta, de Orenburgi expedíció néven vált ismertté (habár a tudósok Orenburgnál lényegesen messzebbre jutottak). Az expedíció tevékenységéről részletesen szólok nemrég megjelent könyvemben (Maticsák 2024), itt csak a legfontosabb információkat adom közre. A kutatók öt csoportra oszlottak. Az első csoportot – és egyben az egész expedíciót a német Peter Simon Pallas vezette, a második részleget az orosz Ivan Ivanovics Lepjohin irányította. A harmadik egység irányítója a svéd Johann Peter Falck volt, akinek halála után a német Johann Gottlieb Georgi vette át a csapatot. A negyedik és ötödik részleget szintén két német tudós vezette, Samuel Gottlieb Gmelin és Johann Anton Gmelin. A csoportok ugyanúgy épültek fel, a vezetőn kívül helyet kapott bennük egy rajzoló, egy preparátor, egy vadász és néhány fiatal hallgató az akadémiáról (akik közül nem egy később maga is akadémikus lett).

A kutatók hatalmas utat tettek meg. Pallas a Középső- és Alsó-Volga-vidék feltérképezése után bejárta Baskíriát, az Urál vidékét, Szibéria déli részét, s eljutott egészen a kínai határig. Lepjohin részlege a Dél-Urál után észak felé fordult, a Fehér- és a Jeges-tenger partvidékén, majd a Baltikumban és Belorussziában gyűjtött. Falck egysége Jekatyerinburgig jutott, majd Asztrahany és Kazany környékén kutatott, Georgi egészen a Bajkál-tóig elment. Gmelin és Gmelin részlege a Kaukázusban gyűjtött.

Az expedíció a természettudományi adatok mellett rengeteg néprajzi anyagot is gyűjtött az ország távoli területein élő népek hiedelemvilágáról, életmódjáról, szokásaikról, s nem utolsósorban sok nyelvi anyaggal is gazdagodtak. A Volga-Káma-vidéket bejárva mordvin, mari, udmurt, tatár, csuvas, Asztrahany környékén kalmük, Szibériában tunguz, burját, ill. manysi és hanti szavakat, kifejezéseket jegyeztek fel. A szóanyag legnagyobb részét a hitvilág szóincse (istennevek, áldozatok leírása, imarészletek, ráolvasások) teszi ki, de jelentős a növény- és állatvilág leírása is.

Korábbi tanulmányaimban az expedíciók mordvin, mari és udmurt szóincset dolgoztam fel, jelen írásomban – az ünneptelt manysi kutatásai előtt tisztelegve – Pallas expedíciójának manysi anyagát mutatom be. Manysi szavak szerepelnek a többi utazó gyűjtéseiben is, de ezekre itt nem térek ki.

2. Peter Simon Pallas (1741–1811) Berlinben született, természettudományokat tanult szülővárosában, majd Halléban és Göttingenben. A hollandiai Leidenben doktorált, utána Angliában és Hágában dolgozott. 1767-ben, 26 évesen költözött Pétervárra, ahol professzorrá nevezték ki. Rendkívül sokoldalú tudós volt. Korszakalkotó műve a kétkötetes *Flora Rossica* (1784, 1788), melyben Oroszország 300 növényfaját írja le, valamint az ország állatvilágát bemutató *Zoographia rosso-asiatica*, amelyben 900 gerinces állatot rendszerezett, köztük mintegy 50 új fajt. Emellett publikált orvostudományi, geográfiai, történelmi könyveket és útleírásokat is. Nyelvészként is nagy hírnévre tett szert: nevéhez fűződik a *Linguarum totius orbis vocabularia comparativa. Сравнительные словари всех языков и наречий* [Minden nyelv és nyelvjárás összehasonlító szójegyzékei] (1787, 1789), 200 nyelv adataival, nyelvenként 285 szóval. A szótárt később átdolgozta, ebben már 272 nyelv kapott helyet, köztük 30 afrikai és 23 amerikai is.

Pallas expedíciójának részletes leírása *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs in den Jahren 1768–1773* [Utazás Oroszország különböző tartományában 1768–1773 között] címmel látott napvilágot, három kötetben, 1771 és 1776 között. A mű nagyon nagy sikert aratott s nem sokkal később megjelent oroszul, franciául és angolul is. (Pallas életéről és munkásságáról: Kozlov 2001, Muravjov 1977, Schmidt 2018, Szokolov–Parnyesz 1987, Wegner 2008, Wendland 1992.)

3. Az útleírásban két helyen esik szó a manysikról, a második kötet első részében (2/1: 256–261) és a harmadik kötet első egységében (3/1: 57–58).

3.1. 1770 nyarán Pallas a Turja, Tagil, Vagran, Ljalja, Kakva, Szalda, Kolonga és Lobva folyók környékét járta be,<sup>1</sup> kis falvakat, vassfeldolgozó üzemeket és bányákat látogatott meg. Július 15-én a Vagran mentén felkeresett egy Tariatpual<sup>2</sup> nevű manysik lakta falut, náluk töltötte az éjszakát. Az ott látottakról részletesen beszámol könyvének második részében.

Szinte minden vogul<sup>3</sup> kistermetű, írja Pallas, kerek arcuk a kalmükökére hasonlít. Hajuk hosszú, fekete vagy sötétbarna, ritkán szőke. A lányok a hajukat orosz szokás szerint copfban hordják. A férfiak szakálla gyér. A nők öltözete földig érő vastag vászonköntös. Megélhetésüket a vadászat biztosítja, és azért, hogy legyen elég

---

<sup>1</sup> A Turja (128 km), a Vagran (137), a Ljalja (242) és a Kakva (170) a Szoszva jobb oldali mellékfolyói; a Tagil (414) a Turja jobb oldali mellékfolyója; a Szalda (122) a Tagil jobb oldali mellékfolyója; a Kolonga (41) a Vagran bal oldali mellékfolyója; a Lobva (222) a Ljalja bal oldali mellékfolyója.

<sup>2</sup> Pallas valószínűleg a *paul* formát akarta közölni, vö. *paul* 'falu/Dorf' (MK 427), *pāʃl* 'Dorf' (Kann. 560a).

<sup>3</sup> Pallas következetesen a *vogul* és *osztják* népvét használja.

vadászterületük, egymástól távol laknak az erdőben. Íjakkal vadásznak. Az elejtett állatok húsát levegőn szárítják vagy só nélkül füstölik. Fenyőmagokat, bogyókat gyűjtenek; lisztet, kenyeret az oroszoktól vesznek. Egészségesen táplálkoznak, de nem élnek nagyon sokáig. A gazdagoknak van tehene. Lovuk nincs, egyrészt a sok medve miatt, másrészt a mocsarakban, átjárhatatlan erdőségekben nem tudnak velük közlekedni.

Téli jurtaik négyszögletes alakúak, fából készülnek, az ajtó északra vagy keletre nyílik. Balra van egy alacsony kályha, a jurta közepén egy tűzhely, a füst egy lyukon át távozik, ott jön be a fény is. A harmadik falon van egy fekvőalkalmatosság, a negyediken egy ülőpad. A jurta mellett áll egy kis kunyhó, ott tárolják az edényeket, háztartási cikkekét, bölcsoket, amelyeket maguk készítenek nyírfából. Nyáron nyírfából ácsolt deszkakunyhókban élnek, velük laknak a háziállatok is. Az elviselhetetlen szúnyog- és bögölytámadások ellen állandóan füstölnék.

A hitükről nem tudok megbízható adatokat, írja Pallas, mert titkolóznak. Ugyan felvették a kereszténységet, de az ősi babona még nem tűnt el teljesen, hisznek a szellemekben. Bálványaiknak, melyek között vannak emberarcúak is, állatáldozatokat mutatnak be. A bálványokat magaslatokra, nagy fenyőfákra helyezik el. Pallas tudomást szerzett róla, hogy egy Sajtanka nevű patak mellett egy mészkőbarlangban az oroszok elől elrejtve egy áldozati hely működik.

Pallas a nyelvrokonságról és a vogul nyelvről is nyilatkozik: „Nyelvüknek, amennyire az elkészült szótárból<sup>4</sup> látom, eredetileg sok közös vonása van a finnel. De többféle nyelvjárásuk van, és még a Szoszva menti vogulok is különböznek a Tura menti voguloktól a kiejtésükben, amely rövidebb és férfiasabb, valamint számos kifejezésben” (2/1: 260).<sup>5</sup>

A beszámolóban csak egy nyelvi adatot olvashatunk. Pallas leírja, hogy a táncokat csónak formájú, hathúros hárfaszerű hangszerrel kísérik, amit a zenész a térdén tart. Ez a hangszer a *Schongurt* (2/1: 259), vö. N *sāṅkwéltép*, *sāṅyultep*, LM *šāṅyultép*, *šāṅyultép*, LU, P *šāṅgwéltép* 'vogul hárfa/wogulische Harfe' (MK 528a), So *sāṅkβtap*, LO *sāṅkβltup*, LU *sāṅkultp* 'fünfsaitige wogulische Harfe; Dombra' (Kann. 768b), *сауқвилтан* 'струнный музыкальный инструмент' (BV 99), *сәуқвилтан* 'струнный инструмент' (RK 106).

<sup>4</sup> Ez Fischer 40 nyelvű szótára lehetett, a *Vocabularium Sibiricum* (Maticsák 2016: 46–56, irodalommal).

<sup>5</sup> „Ihre Sprache hat, so viel ich aus einem davon gefertigten Wörterbuche ersehen kann, ursprünglich vieles mit der finnischen gemein. Sie haben aber allerley Dialekte unter sich, und schon die Wogulen an der Soswa unterscheiden sich in der Aussprache sowohl, welche kürzer und männlicher ist, als auch in vielen Ausdrücken von den Wogulen an der Tura.”

3.2. Pallas részlegében három fiatal akadémiai hallgató is helyet kapott, Anton Valter, Vaszilij Zujev és Nyikolaj Szokolov (utóbbi kettő később akadémikus lett). Szokolov elutazott egészen a kínai határig, Zujev pedig Nyugat-Szibériába.

Zujev (1754–1794) nagyon fiatalon, már 14 évesen (!) bekerült Pallas részlegébe az akadémia gimnáziumának tanulójaként. Az expedícióból hazatérve tudományos pályára lépett, Leidenben és Strasbourghban tanult természettudományokat, majd 1778-ban Pétervárott akadémikus lett. 1781-ben a Dnyeper és a Krím térségébe ment új expedícióra. A megpróbáltatások felőrölték a szervezetét, 40 évesen elhunyt. Fő munkája a *Путешественныя записки Василья Зуева от Санкт-Петербурга до Херсона в 1781 и 1782 году* [Vaszilij Zujev úti feljegyzései Szentpétervártól Herszonig, 1781–1782] (1787). Részt vett a népiskolai tantervek kidolgozásában és a francia Buffon természettudományi enciklopédiájának (*Histoire naturelle générale et particulière*) fordításában. Ő fordította oroszra Pallas útinaplójának harmadik kötetét. (Zujevról I. Fradkin 1948.)

Az akkor még csak 17 éves Zujev 1771-ben, Pallas részlegéből kiválva, önállóan utazott el Nyugat-Szibériába. Eljutott Berjozovba, Obdorszkba, az Ob torkolatához, majd felment egészen a Jeges-tenger partjáig. Néprajzi megfigyeléseit és nyelvi anyagát Pallas beépítette a könyvébe, a forrás megjelölésével.<sup>6</sup>

Pallas, részben tehát Zujev, részben a saját tapasztalatai alapján részletes beszámolót ad a Berjozov, Obdorszk és Szamarovo környéki hantikról (3/1: 14–66). Leírja külsejüket, ruházatukat, életkörülményeiket, lakásviszonyaikat, házassági és esküvői szokásaikat, és röviden beszámol hitvilágukról is. Hosszasan ír a vadászatról és a halászatról. A nyelvrokonságról is állást foglal: „Az obi osztjások nyelve, mint már másoktól tudjuk, rokona a finn[ségi] vagy csúd nyelveknek, és legszorosabban a vogulnak. A régióktól függően különböző dialektusok léteznek, és a Berezov fölöttiek, akik a vogulokkal határosak, kevert nyelvet beszélnek. A távolabbi finn nyelvjárások közül egyik sem hasonlít jobban az osztjákhoz, mint a mordvin” (3/1: 56).<sup>7</sup> Ugyanebben a fejezetben (66–78) Pallas a térség szamojed lakosságát is

---

<sup>6</sup> „Im Januar langte der Student Zujev in Krasnojarsk bey mir an, welcher im verwichnen Sommer eine Reise längst dem Ob, bis ans Eißmeer gethan hatte. Ich will also hier aus seinen Bemerkungen und Papieren einen Auszug geben.” [Januárban érkezett hozzám Krasnojarszkba Zujev diák, aki tavaly nyáron az Ob mentén utazott a Jeges-tengerig. Szeretnék itt az észrevételeiből és feljegyzéseiből kivonatot adni.]

<sup>7</sup> „Die Sprache der Obischen Ostjaken ist, wie man schon aus andern weiß, mit den finnischen oder tschudischen Sprachen, und am allernächsten mit der wogulischen verwandt. Es gibt auch nach den Gegenden verschiedene Mundarten, und die oberhalb Beresof mit den Wogulen gränzende reden sonderlich eine sehr vermischte Sprache. – Unter den entferntern finnischen Mundarten hat keine mit der Ostjakischen mehr ähnliches, als die morduanische” (3/1: 56).

bemutatja, hasonló tematika alapján, valamint hosszan szól az Ob melletti népek halász- és vadász kultúrájáról (79–93).

A hantik és a szamojédok részletes leírása mellett itt a szövegben néhány hanti és szamojéd szó is szerepel, elsősorban állatnevek (főleg halnevek) és egy-két szó a hitvilág szókincséből. Emellett Pallas közread egy 53 szóból álló táblázatot, amelyben hanti, manysi és mordvin adatok szerepelnek (3/1: 57–58). A hantiknál két dialektust nevez meg, a Berjozovtól délre és északra esőt, a mordvinoknál nem ad meg aldialektust, csak „volgai”-nak minősíti. A manysiktól a későbbi irodalmi nyelv alapjául szolgáló szoszvai adatokat közöl. Ez a megállapítása nem pontos (l. lentebb).

Az alábbiakban a szólista manysi anyagát mutatom be. A címszó elején Pallas adatát és annak német jelentését adom meg, ezt követi az orosz átírás (erről l. lentebb). Az adatokat betűhíven közlöm, a nagybetűs írásmódot is megtartom. Ezután a Munkácsi–Kálmán-szótár (MK) szoszvai (N) és középső-lozvai (LM) adata áll, majd lapszámmal utalok Szilasi szójegyzékére (ez Munkácsi Vogul népköltési gyűjteményének anyagát dolgozta fel) és a Kannisto 20. század eleji gyűjtéséből nemrég megjelent szótárra. Indokolt esetben Kálmán Béla crestomathiájának szójegyzékéből is közlök adatokat. Az oroszországi szótárak közül Balangyin–Vahruseva (BV) és Rombangyjeva–Kuzakova (RK) manysi–orosz szótárának adatait adom meg (mindkét szótár a szoszvai irodalmi nyelvre épül, adataik alapvetően megegyeznek, de a modernebb szótár már jelöli a magánhangzók hosszúságát). Ahlqvist szójegyzékét nem dolgoztam fel, mert abban nincs jelölve a nyelvjárási hovatartozás (és amúgy is javarészt kondai anyagot tartalmaz). A számnevekhez felhasználtam Honti László monográfiájának adatait is.

A szókincs legnagyobb részét a számnevek alkotják (húsz szó). Az anyagban van hat testrésznév, négy állatnév, valamint természeti képződmények, térszínformák megnevezése, két vadászattal kapcsolatos szó (nyíl, íj), természetfeletti lények (isten, ördög), az ember és a férfi megnevezése.

Pallas útleírása nagyon hamar megjelent oroszul is (*Путешествие по разным провинциям Россійской имперіи*), az első kötet már 1773-ban napvilágot látott, a második 1786-ban, a harmadik 1788-ban hagyta el a nyomdát. A harmadik kötet fordítója, mint fentebb említettem, az a Zujev volt, aki gimnazista korában Pallas csoportjának tagjaként az obi-ugorok és a szamojédok földjén járt. A német címszó után megadom az orosz formákat is (a szójegyzék az orosz kiadás 75–77. oldalán található).

**(1) Аекu** 'Eins' – еку 'одинъ'

N akw, LM äkw 'egy/ein' (MK 28a; vö. Szil. 5, Kann 23b, Honti 75); акв 'один' (BV 12, RK 11).

- (2) **Kytti** 'Zwey' – *кутти* 'два'  
 N, LM *kit* 'két/zwei' (MK 215ab, vö. Szil. 50, Kann. 396a, Honti 84); *кут* 'два' (BV 38, RK 44). A *kytti* a számnév dualisi alakja lehet, vö. *kitij* 'kettő' (MK 215b), *кутыг* 'два; двойка' (BV 38, RK 44).
- (3) **Chorum** 'Drey' – *хорумъ* 'три'  
 N *χūrēm*, LM *khūrēm*, *khuorēm* 'három/drei' (MK 127a, vö. Szil. 30, Kann. 352b, Honti 90); *хурум* 'три' (BV 144), *хūrум* (RK 153).
- (4) **Nilá** 'Vier' – *ниле* 'четыре'  
 N, LM *nilá* 'négy/vier' (MK 361b, vö. Szil. 76, Kann. 536a, Honti 92); *нила* 'четыре' (BV 63, RK 71).
- (5) **Att** 'Fünf' – *аттъ* 'пять'  
 N *at*, LM *āt* 'öt/fünf' (MK 54b, vö. Szil. 9, Kann. 127b, Honti 93); *ат* 'пять' (BV 18, RK 16).
- (6) **Chot** 'Sechs' – *хотъ* 'шесть'  
 N *χāt*, LM *khōt* 'hat/sechs' (MK 112b, vö. Szil. 27, Kann. 386b, Honti 99); *хот* 'шесть' (BV 140), *хōт* 'шесть' (RK 150).
- (7) **Sfatt** 'Sieben' – *затъ* 'семь'  
 N *sāt*, LM *soāt*, *sāt* 'sieben/hét' (MK 534b, vö. Szil. 115, Kann. 808b, Honti 103); *сам* 'семь' (BV 101), *cām* (RK 107).
- (8) **Njulolau** 'Achte' – *нюлолау* 'восемь'  
 N *nóləlow*, LM *nəllou* 'nyolc/acht' (MK 366a, vö. Szil. 77, Kann. 533a, Honti 111); *нѣлолов* 'восемь' (BV 61), *нѣлолов*, *нѣлолув* (RK 70).
- (9) **Ondolau** 'Neun' – *ондолау* 'девять'  
 N *ántəllow*, *ontollou*, LM *ántəllou* 'kilenc/neun' (MK 386a, vö. Szil. 84, Kann. 71a, Honti 178); *онтолов* 'девять' (BV 12), *онтолов*, *онтолув* (RK 79).
- (10) **Lu** 'Zehn' – *лю* 'десять'  
 N, LM *low*, *lâu* 'tíz/zehn' (MK 270b, vö. Szil. 61, Kann. 401a, Honti 120); *лов* 'десять' (BV 46, RK 55).
- (11) **Chufu** 'Zwanzig' – *кузу* 'двадцать'  
 N *χus*, *χūs*, LM *khūs*, *khus* 'húsz/zwanzig' (MK 129a, vö. Szil. 30, Kann. 367b, Honti 127); *хус* 'двадцать' (BV 145, 152).
- (12) **Woat** 'Dreyßig' – *воатъ* '30'  
 N *vāt*, LM *vēt*, *vəāt* 'harminc/dreissig' (MK 721a, vö. Szil. 154, Kann. 177b, Honti 182); *ват* 'тридцать' (BV 22), *vām* (RK 22).

- (13) **Naliman** 'Vierzig' – *налиманъ* '40'  
 N *nalimän*, LM *nälmën* 'negyven/vierzig' (MK 327a, vö. Szil. 72, Kann. 503a, Honti 183), *naliman* (Kálmán 107); *налиман* 'сорок' (BV 59), *налыман* (RK 68).
- (14) **Ampan** 'Funfzig' – *ампанъ* '50'  
 N *atpën*, *atpän*, LM *ätpën* 'ötven/fünfzig' (MK 55a, vö. Szil 10, Kann. 128a, Honti 183), *atpan* (Kálmán 99); *атпан* 'пятьдесят' (BV 19, RK 16).
- (15) **Chotpan** 'Sechzig' – *хотпанъ* '60'  
 N *χätpën*, LM *khötpën* 'hatvan/sechzig' (MK 112b, vö. Kann. 386b, Honti 183), *χōtpan* (Kálmán 101); *хотпан* 'шестьдесят' (BV 141), *хōтпан* (RK 150).
- (16) **Sadolum** 'Siebzig' – *садолутъ* '70'  
 N *sāt-lou*, LM *sāt-lâu*, *soāt-lâu* 'hetven/siebzig' (MK 534b, vö. Kann. 809a); *сатлов* 'семьдесят' (BV 101), *сātлов* (RK 107).
- (17) **Njulfchat** 'Achzig' – *ньюлшатъ* '80'  
 N *ńolsāt* 'nyolcvan/achtzig' (MK 366b, vö. Szil. 77, Kann. 533a, Honti 184); *нѣлсат* 'восемьдесят' (BV 62), *нѣлсāt* (RK 70).
- (18) **Ondolfchot** 'Neunzig' – *ондолшотъ* '90'  
 N *āntélsāt* 'kilencven/neunzig' (MK 386a, vö. Kann. 71a, Honti 184); *онтырсат* 'девяносто' (BV 72), *онтырсāt* (RK 80).
- (19) **Schott** 'Hundert' – *шотъ* '100'  
 N *sāt*, LM *šēt*, *šōāt* 'száz/hundert' (MK 535a, vö. Szil. 115, Kann. 808a, Honti 124); *сат* 'сто' (BV 72), *сāt* (RK 107).
- (20) **Schodara** 'Tausend' – *шодора* '1000'  
 N *sāter*, *sātera*, LM *šoātér*, *šōtér* 'ezer/tausend' (MK 566b, vö. Szil. 126, Kann. 813b, Honti 126); *сотыр* 'тысяча' (BV 107), *сōтур* (RK 112).
- (21) **Torom** 'Gott' – *торомъ* 'Богъ'  
 N *tārēm*, LM *tōrēm* 'isten/Gott' (MK 657b, vö. Szil. 141, Kann. 934a); *торум* 'бог' (BV 122), *тōрум* (RK 127).
- (22) **Kul** 'Teufel' – *куль* 'дьяволъ'  
 N *kuł*, *χuł*, LM *khul* 'ördög/Teufel' (MK 222a, vö. Szil. 51, Kann. 288b, 301b); *куль* 'чѣрт' (BV 41).
- (23) **Numi** 'Himmel' – *нуми* 'небо'  
 N *numi* 'felső/das obere' (MK 346a, vö. Szil. 80, Kann. 504a); *нуми* 'верхний' (BV 65, RK 76). Pallas itt 'menny' jelentést adott meg, l. még *Numi-Tārēm* 'főisten/Hauptgott'.



- (24) **Tull** 'Wolke' – *туль* 'облако'  
N, LM *tul* 'felhő/Wolke' (MK 675b, vö. Szil. 145, Kann. 895b); *тул* 'облако' (BV 125, 129).
- (25) **Wot** 'Wind' – *вотъ* 'вѣтръ'  
N *vōt*, LM *vuot* 'szél/Wind' (MK 741a, vö. Szil. 158, Kann. 178a); *вот* 'ветер' (BV 26), *вѣт* (RK 27).
- (26) **Tuit** 'Schnee' – *туитъ* 'снѣгъ'  
N *tūjt*, LM *tujt* 'hó/Schnee' (MK 674b, vö. Szil. 145, Kann. 878b); *туйт* 'снег' (BV 124), *туйт* (RK 129).
- (27) **Chodel** 'Sonne' – *коделъ* 'солнце'  
N *χātāl*, LM *khātél*, *khōtél* 'nap/Sonne' (MK 112b, vö. Szil. 27, Kann. 392b); *хотал* 'солнце' (BV 140), *хѣтал* (RK 150).
- (28) **Jungop** 'Mond' – *юнгопъ* 'мѣсяць'  
N *jānχēp*, LM *joānχhēp*, *jōnχhēp* 'hold/Mond' (MK 173a, vö. Szil. 42, Kann. 225a); *ѣххун* 'луна' (BV 30).
- (29) **Ula** 'Feuer' – *уле* 'огонь'  
N *ulā* 'tűz/Feuer' (MK 694b, vö. Szil. 148, Kann. 149b); *уля* 'огонь' (BV 129, RK 134).
- (30) **Wity** 'Wasser' – *виты* 'вода'  
N *vit*, LM *wūt* 'víz/Wasser' (MK 727b, vö. Szil. 155, Kann. 182b); *вум* 'вода' (BV 23, RK 24).
- (31) **Ja** 'Fluß' – *я* 'река'  
N, LM *jā* 'folyó/Fluß' (MK 140a, vö. Szil. 35, Kann. 186a); *я* 'река' (BV 150),/(RK 164).
- (32) **Maráwitor** 'See' – *марѣвиторъ* 'озеро'  
N *marawī*, LM *mārāu*, *mārāw* 'kerék, egész/rund, ganz' (MK 301b), *tūr*, *tur*, LU *tor* 'tó/See' (MK 683a, vö. Szil. 154), I. *mārāu tūr* 'runder See' (MK 301b), So. *marāfi tūr* 'runder, abflussloser See' (Kann. 480a), *тур* 'озеро' (BV 126, RK 130). A Pallas által megadott jelentés nem pontos.
- (33) **Tjchāris** 'Meer' – *чарисъ* 'море'  
N *sārés*, *sāris*, LM *sārés* 'tenger/Meer' (MK 590a, vö. Szil. 114, Kann. 793a); *сярысь* 'море' (BV 113), *сярысь* (RK 119).

- (34) **Mag** 'Erde' – *магъ* 'земля'  
 N *mā*, LM *mā* 'föld/Erde' (MK 288a, vö. Szil. 63, Kann. 452a), vö. instr. *māyel*, dual. *māyūy-* (MK 288a); *ма* 'земля' (BV 50), *mā* (RK 61).
- (35) **Niltyg** 'Berg' – *нитыгъ* 'гора'  
 Talán összekapcsolható a N *niltān* ~ *niltān* 'sziklapart/Felsenufer' (MK 362b), *niltān* 'hohes steiles Sandiufer, Uferabhang' (Kann. 538a), *нитыгъ* 'яр' (BV 63, RK 72) szóval.
- (36) **Achtyfch** 'Stein' – *ахтышъ* 'камень'  
 N *āχwtēs*, LM *əχwtēs*, *ōχwtēs* 'kő/Stein' (MK 24b, vö. Szil. 5, Kann. 33b); *ахтамс* 'камень' (BV 20), *āχтамс* (RK 20).
- (37) **Ker** 'Eisen' – *керъ* 'железо'  
 N, LM *kēr* 'vas/Eisen' (MK 208a, vö. Szil. 49, Kann. 345a); *кер* 'железо' (BV 36), *kēr* (RK 43).
- (38) **Elymchols** 'Mensch' – *элимхольсъ* 'человѣкъ'  
 N *ēlēm-χālēs*, LM *ilēmkhāls* 'ember/Mensch' (MK 64b, vö. Szil. 14, Kann. 49a); *элмхолас* 'человек' (BV 147), *ēlmχōлас* (RK 153).
- (39) **Chum** 'Mann' – *хумъ* 'мущина'  
 N *χum*, LM *khum* 'ember, férfi/Mensch, Mann' (MK 122b, vö. Szil. 29, Kann. 306a); *хум* 'мужчина' (BV 143, RK 151).
- (40) **Schem** 'Auge' – *шемъ* 'глазь'  
 N *sam*, LM *šām* 'szem/Auge' (MK 521b, vö. Szil. 112, Kann. 749a); *сам* 'глаз' (BV 98, RK 103).
- (41) **Pel** 'Ohr' – *пель* 'ухо'  
 N *pāl*, LM *pāl* 'fül/Ohr' (MK 409b, vö. Szil. 90, Kann. 588a); *паль* 'ухо' (BV 76, RK 83).
- (42) **Pitmi** 'Lippen' – *питми* 'губы'  
 N *pitmi*, LM *pitēm* 'ajak/Lippen' (MK 444b, vö. Szil. 97); *пительми* 'губа' (BV 82, RK 90).
- (43) **Nelom** 'Zunge' – *неломъ* 'язык'  
 N *nelm*, LM *nilm*, *nilem* 'nyelv/Zunge' (MK 360a, vö. Szil. 75, Kann. 537a), *nēlāt* (Kálmán 108); *нелм*, *нелум* 'язык' (BV 61), *нēлм*, *нēлум* (RK 70).
- (44) **Wysi** 'Männliche Theile' – *выси* 'мужескія дѣтородныя части'  
 N *vošiy*, LM *vāši* 'hímvessző/männliches Glied' (MK 739b, vö. Kann. 120b).

- (45) **Non** 'Weibliche Theile' – *нонѣ* 'женскія дѣтородныя части'  
N *nān*, LM *nōn* 'női szemérem/Vulva' (MK 341a, vö. Kann. 507b).
- (46) **Wofch** 'Stadt' – *вошь* 'городъ'  
N *ūs*, LM *ūš*, *uš*, *uoš* 'város/Stadt' (MK 705a, vö. Szil. 151, 158, Kann. 106a); *yc* 'город' (BV 131), *uc* (RK 136).
- (47) **Kol** 'Hütte' – *колѣ* 'изба'  
N *kwol*, LM *kwāl* 'ház, kunyhó/Hütte' (MK 234a, vö. Szil. 53, Kann. 288b), *kol* (Kálmán 104); *кол* 'дом' (BV 38, RK 45).
- (48) **Náll** 'Pfeil' – *налѣ* 'стрѣла'  
N *nāl*, LM *nāl*, *nāl* 'nyíl/Pfeil' (MK 351a, vö. Szil. 71, Kann. 530a); *нял* 'стрела' (BV 68), *нял* (RK 78).
- (49) **Jugyt** 'Bogen' – *югитѣ* 'лукъ'  
N *jāut*, LM *jāit* 'íj/Bogen' (MK 180a, vö. Szil. 44, Kann. 195b); *ѣвт* 'лук' (BV 28), *ѣвт* (RK 35).
- (50) **Chul** 'Fisch' – *хулѣ* 'рыба'  
N *χul*, LM *khul* 'hal/Fisch' (MK 117b, vö. Szil. 28, Kann. 285a); *хул* 'рыба' (BV 142), *хул* (RK 152).
- (51) **Aemb** 'Hund' – *ѣмбѣ* 'собака'  
N *āmp*, LM *oāmp* 'kutya/Hund' (MK 38b, vö. Szil. 7, Kann. 61b); *амп* 'собака' (BV 16), *āмп* (RK 18).
- (52) **Purnewoi** 'Wolf' – *пурневой* 'волкъ'  
A farkas egyik megnevezése a szoszvai és a középső-lozvai nyelvjárásban *purn-uj*, szó szerint 'harapó-állat' (MK 691a), l. még *sāli purn-uj* 'rénszarvas-harapó-állat' (MK 483b, 520a, Kann 736b), vö. *sāli* 'rénszarvas/Rentier', *puri* 'harap/beißen', *uj* 'vad, állat/Wild, Tier' (MK 483a, 519b, 688b, l. még Szil. 112, Kann 624a), l. még *сали пурнэ уй* 'волк' (BV 98), *сали пурнэ ий* (RK 191).
- (53) **Tōrog** 'Bär' – *торогѣ* 'медвѣдь'  
N *tārāuw*, *tōrow*, LM *tōrwé* 'medve/Bär' (MK 662a, vö. Szil. 142, Kann. 941a); *торев* 'медведь' (BV 122), *tōрев* (RK 127)

**Nyelvjárási megjegyzések.** Pallas a szójegyzék fejlécében a manysi adatokat szoszvainak minősíti. Adatainak egy része valóban szoszvainak tűnik, egy része viszont inkább a középső-lozvai dialektushoz áll közel (előbbi az északi, utóbbi a nyugati nyelvjáráscsoport része). Mivel a szójegyzék adatai javarészt az alapszókinszbe tartoznak, nagy nyelvjárási ingadozás nem figyelhető meg, de az *s/š*

megfelelés, illetve néhány első szótagi magánhangzó viselkedése alapján a következőket lehet óvatosan kijelenteni (a képet árnyalja a lejegyzés bizonytalansága):

A szavak egy részéről nem lehet megállapítani a nyelvjárási hovatarozást:

<b>Pallas</b>	<b>szoszvai</b>	<b>középső- lozvai</b>	<b>Pallas</b>	<b>szoszvai</b>	<b>középső- lozvai</b>
<i>ja</i>	<i>jā</i>	<i>jā</i>	<i>chum</i>	<i>χum</i>	<i>khum</i>
<i>ker</i>	<i>kēr</i>	<i>kēr</i>	<i>jungop</i>	<i>jā̄nχēp</i>	<i>jōnkhēp</i>
<i>kytti</i>	<i>kit</i>	<i>kit</i>	<i>kul</i>	<i>kuł, χul</i>	<i>khul</i>
<i>lu</i>	<i>low, låu</i>	<i>low, låu</i>	<i>non</i>	<i>nā̄n</i>	<i>nōn</i>
<i>nilá</i>	<i>ńilā</i>	<i>ńilā</i>	<i>ondolau</i>	<i>ontollou</i>	<i>ántellou</i>
<i>tull</i>	<i>tul</i>	<i>tul</i>	<i>sadolum</i>	<i>sāt-lou</i>	<i>soāt-låu</i>
<i>chodel</i>	<i>χātāl</i>	<i>khâtél</i>	<i>sfatt</i>	<i>sāt</i>	<i>sāt</i>
<i>chorum</i>	<i>χūrēm</i>	<i>khūrēm</i>	<i>tfchāris</i>	<i>šārés, šāris</i>	<i>šārés</i>
<i>chot</i>	<i>χât</i>	<i>khōt</i>	<i>torom</i>	<i>tārēm</i>	<i>tōrēm</i>
<i>chufu</i>	<i>χus, χūs</i>	<i>khūs, khus</i>	<i>tuit</i>	<i>tūjt</i>	<i>tujt</i>
<i>chul</i>	<i>χul</i>	<i>khul</i>			

Szozsvainak tűnik:

<b>Pallas</b>	<b>szoszvai</b>	<b>k.-lozvai</b>	<b>Pallas</b>	<b>szoszvai</b>	<b>k.-lozvai</b>
<i>ampan</i>	<i>atpan</i>	<i>ātpēn</i>	<i>nelom</i>	<i>ńelm, ńělām</i>	<i>ńilm, ńilēm</i>
<i>att</i>	<i>at</i>	<i>āt</i>	<i>pitmi</i>	<i>piťmi</i>	<i>piťtēm</i>
<i>chotpan</i>	<i>χōtpan</i>	<i>khōtpēn</i>	<i>tōrog</i>	<i>tārāuw, tōrow</i>	<i>tōrwē</i>
<i>kol</i>	<i>kol, kwol</i>	<i>kwāl</i>	<i>ulá</i>	<i>ulā</i>	<i>∅</i>
<i>naliman</i>	<i>naliman</i>	<i>nālmēn</i>	<i>wot</i>	<i>vōt</i>	<i>vuot</i>
<i>njulolau</i>	<i>ńolēlow</i>	<i>ńellou</i>			

Középső-lozvainak tűnik (főként a palatális magánhangzó és az *š* miatt):

Pallas	szoszvai	középső-lozvai	Pallas	szoszvai	középső-lozvai
<i>schem</i>	<i>sam</i>	<i>šäm</i>	<i>aeku</i>	<i>akw</i>	<i>äk</i> <sup>w</sup>
<i>schodara</i>	<i>sā̄tëra</i>	<i>šoâtër, šötër</i>	<i>nāl</i>	<i>nāl</i>	<i>nāl</i>
<i>schott</i>	<i>sāt</i>	<i>šēt, šəät</i>	<i>pel</i>	<i>pal</i> <sup>l</sup>	<i>pāl</i>
<i>achtyfch</i>	<i>āχwtës</i>	<i>ōχwtëš</i>	<i>elymchols</i>	<i>ēlēm-χâlës</i>	<i>ilēmkhâls</i>
<i>wofch</i>	<i>ūs</i>	<i>ūš, uš, uoš</i>	<i>wity</i> <sup>8</sup>	<i>vit</i>	<i>wüt</i>
			<i>woat</i>	<i>vāt</i>	<i>vōt, voät</i>

Pallas útleírásában nem ad információt az adatközlőiről. A nyelvi adatok alapján valószínűnek látszik, hogy nemcsak szoszvai, hanem középső-lozvai dialektust beszélő adatközlője/adatközlői is volt(ak).

**Ortográfiai megjegyzések.** A szójegyzék manysi szavainak lejegyzése viszonylag jó. Kis korpuszról lévén szó csak a főbb tendenciákat lehet kiemelni (a lejegyzés bizonytalansága és a nyelvjárási ingadozás szem előtt tartásával):

– A **magánhangzó hosszúságát** csak kétszer jelölte Pallas: *tōrog* [tōrow], *tʃchāris* [šāris], több esetben azonban nem. A nyelvjárási bizonytalanság miatt nehéz megállapítani, milyen hangot hallhatott Pallas, de valószínűleg hosszú volt a magánhangzó a *chorum*, *ja*, *ker*, *mag*, *non*, *torom* szavakban.

– Pallas két ízben jelölte a szóeleji *n* hang **palatalizációját** (*njulolau* [nólélou], *njulfchat* [nólsät]), nyolc szóban azonban nem. A szó elején: *naell* [nāl], *nelom* [nělm], *nilae* [nīlā]; szó belsejében: *pitmi* [pitmi], *ulae* [ulä]; szó végén: *kul* [ku<sup>l</sup>], *pel* [pāl], *tʃchāris* [šāris].

– A manysiban nincsenek **zöngés zárhangok**, ennek ellenére a korpuszban néhány esetben **d** betű szerepel: *chodel* [χātäl], *sadolum* [sät-lou], *schodara* [sātëra]. Következetes a nazális + zöngétlen zárhang **mb**, **nd** jelölése: *aemb* [ämp], *ondolau* [ántéllou, ontollou], *ondolfchot* [ántélsät].

– A szóvégi [l] és [t] hangot Pallas néhol **geminátával** jegyezte le: *att* [at], *naell* [nāl], *schott* [šöt], *sfatt* [sät], *tull* [tul], de az esetek többségében nincs gemináció, pl. *chot* [χât], *chul* [χul], *njulfchat* [nólsät], *woat* [vāt], *wot* [vöt].

<sup>8</sup> Amennyiben a szóvégi *y*-nal a palatalizációt próbálta jelölni Pallas.

- A [χ] hang jele következetesen **ch**: *chorum* [χürém], *chot* [χât], *chum* [χum], *chul* [χul], *chufu* [χus], *chotpan* [χâtpén], *elymchols* [ëlémχâlés].
- Az **sch**/**fch** betűkombináció használata következetes, [š] hangot jelöl: *schem* [šäm], *schodara* [šõtèr], *schott* [šèt], *achtyfch* [õχwtèš], *wofch* [uoš]. L. még *tfchāris* [šāriš].
- Pallas a szójegyzék mordvin részében a szóeleji palatalizációt **sf**- mássalhangzókapcsolattal jelölte: *sfifim* [šíšem] 'hét', *sfiada* [šado] 'száz', *sfilmá* [šelme] 'szem' (Maticsák 2024: 308). A manysi anyagban, a 'sieben' címszó sorában a *sfatt* forma szerepel, de a számnévnek sem a Munkácsi–Kálmán, sem a Kannisto-féle szótár nem adatozza palatálissal kezdődő alakját egyik nyelvjárásban sem.
- A korpuszban csak két esetben találhatunk egyértelmű íráshibát: *ampan* [atpén], *sadolum* [sätlou, sätlow].

Az orosz fordítás szóanyaga javarészt a német eredeti betűhív átirata, eltérés csak az alábbi helyeken van:

- zöngétlen szibiláns helyett zöngés szerepel: *satt* ~ *затѣ*, *chusu* ~ *кузу*;
- szóvégi hosszú gemináta helyett, helyesen, rövid mássalhangzó áll: *naell* ~ *налѣ*, *sfatt* ~ *затѣ*, *schott* ~ *шотѣ*, *tull* ~ *тулѣ*;
- a palatalizáció jelölése helyes: *kul* ~ *куль*, *nell* ~ *нелѣ*; de ugyanakkor van két helytelen is: *lu* ~ *лю*, *elymchols* ~ *элимхалѣсѣ*;
- a németben az **ae** betűkapcsolat általában [ä] hangot jelöl (ez a nyelvjárási ingadozások miatt bizonytalan), ezt az orosz verzióban **e** és **ѣ** betűvel adják vissza: *еку*, *ниле*, *уле*; *марѣвиторѣ*, *ѣмбѣ*;
- a német szövegben *sadolum* alak szerepel, valószínűleg *sadoluw* helyett, az orosz változatban *садолумѣ* áll.

\*

A manysi nyelv nem bővelkedik korai írásos emlékekben. Az első szórványok a 16–17. századi orosz szövegekben bukkantak fel. 1725-ben Messerschmidt 41 szavas (kéziratban maradt) szójegyzéket állított össze, majd Strahlenberg kapitány *Das Nord- und Ostliche Theil von Europa und Asia* című, 1730-ban megjelent művében adott közre 25 manysi szót. 1736-ból származik I. Kurojedov kéziratos manysi szójegyzéke pár tucat szóval. Fischer negyven nyelvű szótárának, a *Vocabularium Sibiricum*-nak háromszáz szavas manysi anyaga van. Kéziratos formában maradt

fenn egy 286 címszót tartalmazó, latin betűkkel lejegyzett latin–manysi–hanti szótár, amelybe több nyelvjárás anyagát is beledolgozták, ill. egy latin–manysi szótár 1775-ből és egy rövid manysi szótár orosz megfelelőikkel 1785-ből (Gulya 1958; Kálmán 1976: 14–16; Rombangyjeva 1976: 233–234).

A terjedelmesebb nyelvemlékek csak a 19. században láttak napvilágot, ezért is értékesek a 18. századból származó adatok.

### Irodalom

BV = Balangyin, A. Ny. – Vahruseva, M. P. [Баландин, А. Н. – Вахрушева, М. П.] 1958. *Мансийско–русский словарь*. Ленинград: Государственное учебно-педагогическое издательство, Ленинградское отделение.

Fradkin, N. G. [Фрадкин, Н. Г.] 1948. *Путешествия И. И. Лепехина, Н. Я. Озерецковского, В. Ф. Зуева*. Москва, Географгиз.

Gulya János 1958. Egy 1736-ból származó manysi nyelvemlék. *Nyelvtudományi Közlemények* 60: 41–45.

Honti, László 1993. *Die Grundzahlwörter der uralischen Sprachen*. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Kálmán Béla 1976. *Chrestomathia Vogulica*. Budapest: Tankönyvkiadó.

Kann. = Kannisto, Artturi 2013. *Wogulisches Wörterbuch*. Gesammelt und geordnet von Artturi Kannisto, bearbeitet von Vuokko Eiras, herausgegeben von Arto Moisio. Helsinki. Lexica Societatis Fenno-Ugricae XXXV. Kotimaisten kielten keskuksen julkaisuja 173. Société Finno-Ougrienne – Kotimaisten Kielten keskus.

Kozlov, Sz. A. [Козлов, С. А.] 2001. *Россия, открывшаяся миру: академические экспедиции 1768–1774 гг.* Санкт-Петербургский университет, Санкт-Петербург. <http://old.journal.spbu.ru/2001/29/23.html> (2024. október 14.)

Maticsák Sándor 2016. *Gerhard Friedrich Müller és Johann Eberhard Fischer 18. századi szójegyzékeinek mordvin anyaga*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

Maticsák Sándor 2024. *Megtalált szavak. Az orenburgi expedíció (1768–1774) Volga–Káma-vidéki finnugor anyaga*. Debrecen: Debreceni Egyetemi Kiadó.

MK = Munkácsi, Bernát – Kálmán, Béla 1986. *Wogulisches Wörterbuch*. Gesammelt von Bernát Munkácsi. Geordnet, bearbeitet und herausgegeben von Béla Kálmán. Budapest: Akadémiai Kiadó.

Muravjov, V. B. [Муравьев, В. Б.] 1977. *Дорогами российских провинций: путешествие Петра-Симона Палласа*. Москва: Мысль.

Pallas, Peter Simon 1771–1776. *Reise durch verschiedene Provinzen des Rußischen Reichs I–III*. St. Petersburg.

Pallas, Peter Simon 1773–1788. *Путешествие по разным провинциям Российской государства*. Санкт-Петербург.

RK = Rombangujeva, Je. I. – Kuzakova, Je. A. [Ромбандеева, Е. И. – Кузакова, Е. А.] 1982. *Мансийско–русский и русско–мансийский словарь*. Ленинград: Просвещение.

Rombangujeva, Je. I. [Ромбандеева, Е. И.] 1976. Обско-угорские языки. Введение. Мансийский язык. In: Лыткин, В. И. – Майтинская, К. Е. – Реден, Карой (отв. ред.), *Основы финно-угорского языкознания 3. Марийский, пермские и угорские языки*. Москва: Наука. 229–238.

Schmidt, Gerhard 2018. *Von der „Entdeckung“ zur „Erforschung“*. Peter Simon Pallas' *Sibirien-Expedition (1768–1774) und ihre wissenschaftliche Auswertung*. München: GRIN Verlag.

Szil. = Szilasi Móric 1896. *Vogul szójegyzék*. Budapest: Franklin Nyomda.

Szokolov, V. Je. – Parnyesz, Ja. A. [Соколов, В. Е. – Парнес, Я. А.] 1987. Пётр Симон Паллас – основатель отечественной зоологии (к 175-летию издания *Zoographia Rosso-Asiatica*). *Вопросы истории естествознания и техники* 1987/2: 118–127.

Wegner, Lars 2008. *Leben und Wirken des Peter Simon Pallas*. München: GRIN Verlag.

Wendland, Folkwart 1992. *Peter Simon Pallas (1741–1811). Materialien einer Biographie 1–2. Veröffentlichungen der Historischen Kommission zu Berlin*. Band 80/II. Berlin–New York: De Gruyter.